

ANNE LINE DALSGÅRD

OM SANDALFØDDER OG MULIGHEDEN FOR FORANDRING

Vi kender dem alle sammen. De går under navnet klip-klappere i danske folkemunde og er simple gummisandaler, som kan købes i mange farver, og som ofte bruges ved stranden. I Brasilien kaldes de *chinelos*, og dér som hos os bruges de i ferie- og afslapnings-tider af folk, som ellers går med lukkede sko eller lædersandaler. Imidlertid er der i Brasilien også mange, som til dagligbrug ikke har andet end *chinelos*. Denne artikel handler til dels om at være en af dem – en „pé de chinelo“. Den handler også om brugen af historiefortælling i antropologisk tekst; om fortællingens særlige mulighed for at vække til eftertanke og om det forandringspotentiale, som ligger deri.¹

Optakt

Jeg sad en aften og bladrede i en bog. Hvorfor jeg så i den bog, husker jeg ikke. Jeg var på det tidspunkt ved at skrive min ph.d.-afhandling om sterilisation af kvinder i storbyen Recife i Nordøstbrasilien, og bogen i mine hænder havde absolut intet at gøre med det emne, som i månedsvis havde været min besættelse, lyst og plage. En lap papir faldt ud. Lappen var en kopi af en bogside – skåret ud, så papiret ikke havde A4-format, men kun nøjagtigt havde form af bogens sider. Mine øjne blev fanget af et afsnit midt på siden:

Denne morgen var der ikke en sky på himlen, solen nåede dalen, og alting frydede sig, undtagen mennesket. Han kiggede på den vidunderlige verden og fortsatte med sit arbejde, sine sorger og forbigående glæder. Han havde ikke tid til at se; han var for optaget af sine problemer, sine kvaler, sin voldsomhed. Han ser ikke træet, og derfor ser han heller ikke sit slid og slæb. Når han tvinges til at se, river han det, han ser, i stykker, hvilket han kalder analyse, han løber væk fra det eller vil ikke se det. I kunsten at se ligger forandringens mirakel, forandringen af det, 'som er'. Det, 'som burde være', er aldrig. Der er umådelig mystik i kunsten at se.

Siden er jeg vendt tilbage til lappen med mellemrum. Spørgsmålene om, hvorfra og hvordan den kom ind i min bog, var uvæsentlige, men andre spørgsmål har trængt sig på. Hvori består „kunsten at se“? Og hvori består forandringen? Forandres det „som er“ ved at blive „set“ og derved blive til for den „seende“? Skal „blikket“ forstås som en

relation, en anerkendelse af gensidig væren, hvori også jeg forandres, og min verden udvides? Er det, „som burde være“, i så fald aldrig, fordi det kun er til som en mulig forandring af det, „som er“?

Kontrasternes land

„Pé de chinelos“ hører til i et samfund gennemtrængt af økonomisk ulighed. Skolegang, sundhed, boligforhold, adgang til fritidsaktiviteter, til forbrugsgoder, til social anerkendelse – i Brasilien er der overalt forskel på rig og fattig. Næst efter Sierra Leone har landet verdens mest ulige indkomstfordeling. Det daglige bombardement af reklamer for dette og hint produkt gør kontrasten mellem købekraft og afmagt skærende. Den skaber selvbilleder af mindreværd og andenrangs borgerskab hos fattige folk som Neide, der en dag sukkede og sagde til mig: „Hvis jeg havde penge, et job, så jeg kunne fikse mig selv op, ville jeg ikke være, hvad jeg er. Jeg ville være noget andet. Jeg ville have værdi. Jeg ville være smukkere, fordi jeg kunne bruge creme til huden. Jeg kunne have været en interessant kvinde. Men som jeg er ...?“

Neide følte, at støvet fra hendes hus' upudsede murstensvægge lagde sig på hendes hud og gjorde den grå og uinteressant; at hendes krop bar tegn på fattigdommen, som hun ikke var i stand til at slette. Fødder, som i det daglige går med chinelos, bærer ligeledes tegn på fattigdom. De bliver brede, brune og skurvede. Dette faktum bliver nådesløst, når fattigdom samtidig kædes sammen med uvidenhed og mangel på kontrol over ens seksualitet, fertilitet, og børn, som det sker i det brasilianske samfund (se Dalsgård, under udgivelse). Mens jeg i 1997 tilbragte nogle dage på et af Recifes største hospitaler for at observere fødsler og kejsersnit, var det f.eks. ikke én, men flere gange, at jeg hørte humoristiske bemærkninger som:

Åh, din mand arbejder ikke; han ved kun, hvordan man laver børn, hva?

Vi bliver nødt til at klippe, ikke? Det er et meget lille hul. Hvordan skulle barnet ellers komme ud? Du har aldrig set det, vel? Så gå hjem og se dig selv i et spejl.

Bemærkningerne faldt i situationer, som på forhånd var præget af ulighed. Kvinderne havde veer, de var klædt i hospitalets forvaskede kitler, og mange af dem var frataget det gebis, de til dagligt brugte. Personalet var i flere tilfælde klædt i eget hvidt tøj, nogle bar ure og smykker, og flere af de kvindelige ansatte bar læbestift. De kom og gik, som de havde behov for, uden nogen form for præsentation og spurgte ikke om lov, før de undersøgte kvinderne.

Under opholdet på afdelingen faldt jeg på et tidspunkt i snak med en læge, som fortalte om sin deltagelse i et feministisk arrangeret kursus om forbedret omsorg på fødeafdelinger. På hans initiativ talte vi om behovet for opmærksomhed på den fødende og barnet, om vigtigheden af at lægge barnet op til moderen, straks det er født, og om hospitalets bestræbelser på at fremme amning. Under samtalen kom en sygeplejerske gående hen ad gangen med en kvinde med kraftige veer. Lægen og jeg gik efter dem ind på fødestuen, hvor kvinden allerede havde taget plads på briksen. Hun skubbede klip-klap-sandalerne af sig og forsøgte at få dem til at stå pænt på gulvet under briksen, mens personalet tog fat om hende og lagde hende ned med benene i de dertil indrettede

bøjler. „De er så optagede af de dumme sandaler,“ sagde lægen muntert til mig og de omkringstående sygeplejersker. I hans verden var den slags sandaler formentligt billige og kun ment til strandbrug. Jeg tænkte på Evinha, som havde født sin datter ugen før på samme hospital. Hun havde med omhu købt sine sandaler specielt til lejligheden og var taget afsted til hospitalet med sin taske med natkjole og sæbe, så respektabel som hun kunne gøre sig. Lægen og sygeplejerskerne lo til hinanden, mens kvindens skurvede fødder stak ret ud i luften fra bøjlernes støtte.

Antropologisk deltagelse

Der kan være situationer under et feltarbejde, hvor antropologens forsøg på at rumme helheden og udskyde umiddelbare domme næsten gør ondt. Situationer, hvor man med feltarbejderens iver efter at bedrive deltagerobservation befinder sig i noget, man ikke selv er herre over og på sin vis helst havde undgået. Det antropologiske projekt drejer sig om at beskrive det, som er, ikke det, som burde være (Wolcott 1999:181), men det, som er, kan føles ubærligt. I den nævnte situation på hospitalet kunne jeg vælge at le eller lade være. Jeg kunne vælge at holde en hånd, der søgte efter genkendelse, eller lade være. Hvad jeg valgte, fik måske betydning for den fødende, men følelsen af afmagt var alligevel overvældende, da jeg sammen med lægen forlod fødestuen. Jeg var ikke i en position til at gribe ind i tingenes tilstand – kunne bare være midt i det. Jeg så de forskellige personers livsverdener gribe ind i hinanden uden på noget tidspunkt at flyde sammen, ligesom min egen hjemve blussede op, men ikke kunne deles med nogen i rummet. Som personalet havde jeg maske på, og fornemmelsen af mit åndedræt bag masken forstærkede følelsen af at være et udenforstående vidne til det hele, også min egen deltagelse.

Jeg var fra mit feltarbejdes begyndelse positioneret i et stærkt politiseret felt, idet min første kontakt var en lokal, velartikuleret og magtfuld kvindeorganisation. Arbejdet på at forbedre kvinders position i samfundet har været og er endnu den dag i dag centralt for det demokratiseringsprojekt, som har præget Brasilien siden militærdiktaturets opløsning i 1980'erne, og feministerne har længe været aktive i offentlige organer og ngo'er. Deres politiske projekts rigtighed er indlysende, og i mødet med det kom jeg ofte til kort. Jeg havde mine akademiske ambitioner, som bundede i et på mange måder naivt ønske om „bare at forstå“ og blev tavs, hver gang talen faldt på anvendeligheden af mit studie. Først med tiden – efter flere situationer som den på hospitalet – forstod jeg, at antropologens „forholdsvis ikke-dømmende accept“ (Stacey 1991:117) kan have en vigtig, om end ikke central rolle at spille i politiske processer.

Mennesker omkring mig talte om „rettigheder“ og „respekt“, men rettigheder er tomme for det menneske, som ikke anerkendes i sin umiddelbare verden, og anerkendelse kan ikke uddeles én gang for alle; den er en relation, som til stadighed må fornyes.² Antropologens erkendelse af synsvinklernes mangfoldighed og ethvert individs fastlåshed i sin egen historie syntes at kunne spille en rolle i denne fornyelse. Jeg satte mig derfor for at beskrive personerne i centrum af mit studie i al deres menneskelighed – som gående gennem livet, „mens de plages af beslutninger, begår fejl, stræber efter at tage sig godt ud, udholder tragedier og personlige tab, synes om andre og finder øjeblikke af lykke“ (Abu-Lughod 1991:158). Jeg skrev i håbet om, at en sådan beskrivelse kan forandre. At den gennem et udvidet syn på menneskelig erfaring kan ændre det, som er, uvidenheden,

til det som burde være, anerkendelsen, og at mit arbejde – udsprunget som det var af min udenforståenhed og magtesløshed som deltager – derved kunne understøtte og supplere det politiske arbejde, som endnu må gøres i Brasilien.³

At ville forandre det, som er, ved at beskrive det, stiller imidlertid særlige krav til den antropologiske fortælling. Den skal ikke alene formidle information og vække intellektuel refleksion, men må nødvendigvis engagere læseren mere fuldt i det beskrevne. Desuden må den fortælles, så også læsere uden for den akademiske verden finder den relevant og overbevisende.

Fortællingen som redskab

Fortællinger fra felten har altid været del af den antropologiske praksis. Man kan gå så vidt som til at mene, at fortælling er et grundvilkår for etnografisk beskrivelse (Bruner 1986). Men fortællingen har i så fald mange former. Der er fortællinger, som leverer et „matter-of-fact“-portræt af den studerede virkelighed, relativt ubesværet af overvejelser om feltarbejderens rolle i produktionen af portrættet. Der er fortællinger, som fokuserer mere på feltarbejderen end på studieobjektet. Og så er der fortællinger, som beskriver afgørende øjeblikke under feltarbejdet, og som derigennem giver indblik i feltarbejdsprocessen. Disse typer af fortælling indgår ofte i samme tekst og supplerer derved hinanden på bedste vis (Van Maanen 1988). Det følgende handler imidlertid kun om fortællingen af sidstnævnte kategori. Denne type fortælling deler en række egenskaber med mundtlig historiefortælling, først og fremmest den, at fortællingen altid er åbenlyst „siteret“: den har både en fortæller og et publikum og lægger ikke skjul derpå (Abu-Lughod 1993:15). Ligeledes lægges der heller ikke skjul på, at fortælleren vil noget med sit publikum, nemlig dele en oplevelse.

Med vægt på feltarbejdsprocessen frem for på antropologen eller felten har fortællingen det epistemologiske mål at sammenflette „erkenderen“ og det erkendte. Intentionen er ikke at forklare læseren, hvordan en oplevelse skal forstås, men gennem beskrivelsen af indtryk at vise læseren oplevelsen, som den blev oplevet. Derved inddrages også læseren som „erkender“ (Van Maanen 1988:102-3). Læseren vil naturligvis aldrig kunne op-leve, ligesom antropologen gjorde det. At huske tilbage er en særlig slags erfaring sammensat af udvalgte indtryk, mens aktuel erfaring er et væld af synsindtryk, lyde, følelser, fysiske anstrengelser og bitte små reaktioner. Hukommelsen sir dette materiale og repræsenterer det i fortællingen som et ekstrakt af levet fortid – ofte med en intensitet og et nærvær over sig, som aktuel erfaring sjældent har (Langer 1953:262-3). Læseren erfarer altså ikke på lige vilkår med antropologen, men får del i de indtryk, der for fortælleren fremstår som betydningsfulde.

Historien fuldendes imidlertid først hos læseren, fordi det er hos læseren, at den endelige sammenhæng opstår. Netop deri består dens styrke. „Historier går som dyr eller mænd,“ som John Berger skriver, „og deres skridt er ikke bare mellem fortalte begivenheder, men mellem hver sætning, nogle gange hvert ord. Hvert skridt er en skræven over noget ikke-sagt“ (Berger 1982:284-5). Den egentlige spænding i en fortælling ligger ikke så meget i spændingen omkring plottet, det vil sige i „hvad mon det ender med“, men snarere i rummene mellem skridtene. Fortælleren er afhængig af, at læseren skaber billeder, der forbinder stumperne (ibid.). Derved engagerer fortælleren læseren, som må

trække på sin egen erfaring og forestillingsevne for at følge fortælleren, og historien får – hvis læseren indvilliger – en fylde og et liv hos læseren, som beskrivelser alene baseret på viden og forklaring mangler (Benjamin 1968:89).

I nedenstående fortælling om Sonia brugte jeg et brudstykke af et interview med hende optaget i Josenitas hus, et dagbogsnotat fra den dag hun viste mig sine sko, og en beskrivelse af vores møder, som havde fundet sted så ofte på én og samme måde, at jeg ikke huskede om det lige var den dag, det skete som fortalt.

Sandalfødder

En dag sad jeg med Sonia på det kølige gulv i Josenita's hus. Jeg ventede på Josenita; Sonia var lige kommet forbi. Hun ville tilsyneladende bare hjemmefra, væk fra opvask, beskidt tøj og børnenes og mandens krav. Vi syntes at have masser af tid, så vi genoptog vores sædvanlige samtale om kvinder, fattigdom, Sonias interesse i spiritisme og så videre. Sonia tændte en cigaret fra pakken, som hun plejede at have under elastikken på sine shorts. Det var en varm, doven middag. Jeg huskede pludselig, at jeg skulle spørge hende om betydningen af at være en „pé de chinelo“. Jeg havde hørt folk i kvarteret omtale sig selv som sådanne. Som sædvanlig spurgte jeg Sonia, når jeg behøvede forklaring. Jeg kunne lide den måde, hun så på tingene, pragmatisk, alvorlig og dybt involveret som hun var. Efter nogle drag af cigareten begyndte hun at tale:

Sonia: Hvis vi tager ind til byen, kan vi ikke gå ind hvor som helst. Ikke i alle forretninger. Fordi hvis man går derind, kigger folk efter én, for man kunne være en person, som ville stjæle. Nogen gange går man alligevel derind, bare fordi man synes det er pænt, gerne vil se ... Så mange pæne ting! Men dem, som er derinde, de er allerede imod dig, fordi du er fattig, en 'pé de chinelo', og [de bliver] bange. Fordi derind kommer samfundet, de fine, og selv de fine bliver sådan: De føler sig ikke godt tilpas, når en fattig person er kommet ind i butikken. På hospitalet er det det samme. Når en smart person kommer derind, bliver han behandlet godt. Sygeplejerskerne, lægerne, de behandler ham alle med omsorg. Men når en fattig kommer, bliver der råbt. Han ligger dér, døende af mangel på omsorg, indtil de har tid, indtil de gider at tage sig af ham. Nogen gange står de og snakker i køkkenet, nogen gange snakker de i rummet, hvor den døende ligger, men fordi det er en 'pé de chinelo', tager de sig ikke af det.

Line: Hvad er en 'pé de chinelo'?

Sonia: Mig, analfabeten (hun ler).

Line: 'Pé' er fod, men hvad er 'chinelo'?

Sonia: Klip-klap-sandalen! Men når hælene kommer, ikk? 'Pé de chinelo' er den fattige, men samfundet er hælene, og når hælene kommer, får alle travlt, de bliver behandlet ordentligt, godt modtaget, kun venlig tale. Men hvis det er en 'pé de chinelo', [så siger de:] 'jeg kommer, når jeg har tid'.

Det var intet under, at Sonia en dag faldt for fristelsen og købte sig et par højhælede sko til en fest. Hun viste mig dem en eftermiddag, vi sad i hendes stue og talte sammen. For at spare penge til busbilletter havde hun købt skoene af en dørsælger. Jeg spurgte om pri-sen. Den var mindst dobbelt så høj som priserne inde i byen. Skoene var billige plastiksko, ubrugelige for fødder vant til klip-klappernes frihed. Jeg så bitterheden i hendes øjne, da hun fortalte det – Sonia som altid kæmpede for sin værdighed. Hun ville ikke indrømme, at hun var blevet narret af sit ønske om at være respektabel, men jeg tror, hun

vidste det. Hun havde måttet tage skoene af, allerede inden de nåede busstoppestedet, den dag de skulle af sted til festen. Hendes fødder var for brede.

En mulighed for forandring

Det var Sonias fødder mere end noget andet, som lod mig forstå, hvorfor sterilisation er så eftertragtet blandt fattige kvinder i Brasilien. Brede fødder er en metafor for andenklassesborgerskab; en metafor forstået som manifestationen af en oplevelse af enhed, en oplevelse af „this is that“ (Jackson 1989:142), lige så virkelig som den er uomgængelig. Brede fødder er ensbetydende med mange børn, ringe skolegang, dårlige huse, mangel på planlægning og alt andet, som associeres med fattigdom. Sterilisation er et af de eneste midler til rådighed for dem, som ønsker at forandre deres tilværelse. Færre børn betyder færre udgifter i husholdningen, færre børn tillader kvinder at arbejde, færre børn er i sig selv tegn på, at man er ansvarlig og kan strukturere sit liv. Som vejen ud af fattigdom bliver sterilisation de brede fødders modsætning, ophævelsen af deres uomgængelighed og magt.

For at beskrive erfaringen af dette metaforiske forhold mellem selv, fødder og sterilisation har jeg fortalt historier. Jeg kunne have beskrevet den sociale ulighed i det brasilianske samfund med overblik og generaliseringer, men jeg ville i så fald ikke have kunnet dele det øjeblik med min læser, hvor jeg beskæmmet stod midt i latteren på et hospital uden mulighed for at ændre situationen. Eller det øjeblik, hvor Sonia lagde skoene i æsken, pænt svøbt i silkepapir, og satte dem ind i skabet igen – de havde jo kostet en formue. Begge er øjeblikke i mit feltarbejde, hvor forståelse opstod; jeg har forsøgt at fortælle dem videre på en måde, der gør det muligt for læseren at forstå med mig.

At fortælle historier fra feltet er med al ønskelig tydelighed at frskrive sig retten til at beskrive sandheden i håbet om at kunne formidle forståelse. Positionering er et fælles vilkår for alle antropologer, men for fortællingen er dette vilkår dens eksistensberettigelse. Der ville intet være at fortælle, hvis ikke nogen – fortælleren – havde været til stede med sine sanser, følelser og tanker. I læserens oplevelsesfelt er ikke kun en verden, men også personen, som så den – antropologen – og det bliver læserens opgave at danne sig et billede af forholdet mellem felt, antropolog og tekst. Fortællingens autoritet afhænger af, om læseren accepterer det fortalte som noget, der kunne være sket. Det vil sige, at fortællingen må møde standarder som sammenhæng, ærlighed, respekt, livserfaring og sandsynlighedspræg (Van Maanen 1988:33). Det er litterære standarder, der gør fortællingen vedkommende for et langt større publikum end blot kredsen af fagfæller. Det er også standarder, som dette publikum og ikke kun akademiske kolleger kan bedømme opnåelsen af (ibid.). Med denne gennemsigthed kan fortællingen være et strategisk valg for den, der skriver ind i en skarpt optrukket samfundsdebat, idet den gør det muligt for antropologen at fremføre sine synspunkter uden at påstå bedrøvelsen.

Fortællingen kan i heldige øjeblikke formidle fornemmelsen af en situation. Fordi læseren bruger sine egne erfaringer som klangbund for forestillingen om det fortalte, er forståelsen af det fortalte potentielt ligeså flertydig og rig som disse erfaringer. Fortællingen kan ikke forklare og generalisere, ej heller komme med udspil til politiske ændringer. Den beskæftiger sig ikke med det, som burde være, men med det, som er. Men gennem en udvidet forståelse af det, som er – ved at se uden at rive i stykker eller løbe bort – kan

fortællingen alligevel forandre. Den kan forandre relationen til det, vi, som lægen tror, vi ved, hvad er. Vække til eftertanke.

Noter

1. Dele af denne tekst er publiceret i Dalsgård (2003). Artiklen her lægger sig til dels op ad Michael Jacksons kapitel „Storytelling and Critique“, hvori han blandt andet udfolder Hannah Arendts begreb „judgment“ og relaterer det til det antropologiske projekt (2002:251-66).
2. At tale og handling ikke altid følges ad, er en gammelkendt sandhed, men Brasilien er måske alligevel et særtilfælde, hvad dette angår? Landet er blevet karakteriseret som et samfund, der ofte lider af „the confusion of words with deeds, aspirations with achievements – in a word, verbalism joined with a lack of political realism“ (Rodriguez 1967 i Sheriff 2001:222). Andetsteds står der: „Brazilian citizenship is dis-junctive because, although Brazil is a political democracy and although social rights are reasonably legitimated, the civil aspects of citizenship are continuously violated“ (Caldeira 2000:339).
3. Jeg skrev vel mest til et brasiliansk publikum og håber endnu, at mit arbejde kan komme ud på portugisisk i den virkelighed, hvor det har størst relevans. Hvis dette ikke sker, er det klart, at denne artikel er mere tom end nogen brasiliansk retorik.

Litteratur

- Abu-Lughod, Lila
1991 Writing Against Culture. I: R.G. Fox (ed.): Recapturing Anthropology. Working in the Present. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press.
1993 Writing Women's Worlds: Bedouin Stories. Berkeley: University of California Press.
- Benjamin, Walter
1968 Illuminations. New York: Schocken Books.
- Berger, John
1982 Stories. I: J. Berger & J. Mohr (eds.): Another Way of Telling. New York: Pantheon Books.
- Bruner, Edward M.
1986 Ethnography as Narrative. I: V.T. Turner & E.M. Bruner (eds): The Anthropology of Experience. Urbana: University of Illinois Press.
- Caldeira, Teresa P.R.
2000 City of Walls. Crime, Segregation and Citizenship in São Paulo. Berkeley: University of California Press.
- Dalsgård, Anne Line
2003 Teksten: Kunsten at fortælle. I: K. Hastrup (red.): Ind i verden. En grundbog i antropologisk metode. København: Hans Reitzels Forlag.
- Under udg.
Matters of Life and Longing: Female Sterilisation in Northeast Brazil. København: Museum Tusulanum Press.
- Jackson, Michael
1989 Paths Towards a Clearing. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
2002 The Politics of Storytelling: Violence, Transgression and Intersubjectivity. København: Museum Tusulanum Press.
- Langer, Susanne K.
1953 Feeling and Form. New York: Charles Scribner's Sons.
- Stacey, Judith

1991 Can there be a Feminist Ethnography? I: S.B. Gluck & D. Patai (eds.): *Women's Words. The Feminist Practice of Oral History*. London: Routledge.

Van Maanen, John
1988 *Tales of the Field: On Writing Ethnography*. Chicago: Chicago University Press.

Wolcott, Harry F.
1999 *Ethnography. A Way of Seeing*. London: AltaMira Press.